

ISSN 1814 - 6961

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2019, № 3 (87)

3 /2019

Журнал Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің (ҚР БҒМ БҒБК) ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын баслымдар тізіміне кіреді.

Бас редакторы:
Зиябек Қабылдинов

Редакциялық алқа:

Абдрахманов Толобек Абылович, т.ғ.д., профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан)

Акинер Ширин, т.ғ.д., Лондон университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Асылбекова Жамиля Мәлікқызы т.ғ.д., профессор, Халықаралық бизнес университеті (Қазақстан)

Әбусейітова Меруерт Хуатовна, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Р. Сулейменов атындағы Шығыстану институты «Тарихи материалдарды зерттеу орталығының» директоры, ҰҒА корр.-мүшесі (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан, т.ғ.к., профессор, ҚР Мемлекеттік музейінің директоры (Қазақстан)

Әжіғали Серік Ескендірұлы, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Буканова Роза Гафаровна, т.ғ.д., профессор, Уфа қаласындағы Башқұр мемлекеттік университеті (Ресей)

Голден Питер, Принстон университетінің профессоры (АҚШ)

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы, т.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Дүние жүзі тарихын зерттеу» орталығының директоры, Германиядағы Геттинген университетінің құрметті профессоры (Қазақстан)

Исмағұлов Оразақ, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Ламин Владимир Александрович, т.ғ.д., профессор, РҒА корр.-мүшесі, РҒА Сібір бөлімінің Тарих институты (Ресей)

Мансура-Хайдар, профессор (Үндістан)

Масов Рахим Масович, т.ғ.д., профессор, А. Дониш атындағы Тарих, археология және этнография институты (Тәжікстан)

Мұқтар Әбілсейт Қапизұлы, т.ғ.д., профессор, Атырау қаласындағы «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының директоры (Қазақстан)

Навроцкий Карл, PhD докторы, Гданьск қаласындағы екінші дүниежүзілік соғыс музейінің директоры (Польша)

Осман Мерт, Ататүрк университетінің профессоры (Түркия Республикасы)

Сидхарт С. Саксена, Кембридж университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Сон Ен Хун, Хангук шет тілдер университетінің профессоры (Оңтүстік Корея)

Сыдықов Ерлан Бәттишұлы, т.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Қазақстан)

Якуб Алексей Валерьевич, т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омск мемлекеттік университет (Россия)

Редакционная коллегия журнала

Абдрахманов Толобек Абылович, д.и.н., профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусейтова Меруерт Хуатовна, д.и.н., профессор, член корр. НАН РК, директор

центра «Исследование исторических материалов» института Востоковедения имени Р. Сулейменова Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Акинер Ширин, д.и.н., профессор Лондонского университета (Великобритания)
Алимбай Нурсан, к.и.н., профессор, директор Государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Ажигали Серик Ескендерович, д.и.н., профессор, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Асылбекова Жамиля Маликовна, д.и.н., профессор, Университет международного бизнеса (Казахстан)

Буканова Роза Гафаровна, д.и.н., профессор Башкирского государственного университета г. Уфа (Россия)

Голден Питер, профессор Принстонского университета (США)

Жумагулов Калкаман Турсынович, д.и.н., профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, директор «Центра по изучению Всемирной истории», Почетный профессор Геттингенского университета в Германии (Казахстан)

Исмагулов Оразак, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамедович, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Ламин Владимир Александрович, д.и.н., профессор, член корр. РАН, директор Института истории Сибирского отделения Российской академии наук (Россия)

Мансура-Хайдар, профессор (Индия)

Масов Рахим Масович, д.и.н., профессор института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша (Таджикистан)

Муктар Абилсейит Капизулы, д.и.н., профессор, директор государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» в городе Атырау (Казахстан)

Навроцкий Карл, доктор PhD, директор музея Второй мировой войны в г. Гданьск (Польша)

Осман Мерт, профессор Атаюркского университета (Турция)

Сидхарт С. Саксена, профессор Кембриджского университета (Великобритания)

Сон Ен Хун, профессор университета иностранных языков Хангук (Южная Корея)

Сыдыков Ерлан Батташевич, д.и.н., профессор, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Якуб Алексей Валерьевич, д.и.н., профессор, ректор Омского государственного университета имени Ф.М. Достоевского (Россия)

Editorial Board of the Journal

Abdrahmanov Tolobek Abylovich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector at the I. Arabayev State university (Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna, Doctor of History, professor, Corresponding Member NAS RK, director of the Center for the Study of Historical Materials at the Institute of Oriental Studies named after R. Suleimenov of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee (Kyrgyzstan)

Akiner Shirin, Doctor of Historical Sciences, Professor of London University (Great Britain)

Alimbai Nursan, Doctor of History, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Asylbekova Zhamilya Malikovna, Doctor of Historical Sciences, professor at

University of International Business, Almaty (Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich, Doctor of History, professor, C.C. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Science Committee Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Bukanova Roza Gafarovna, Doctor of Historical Sciences, professor at Bashkir state university. Ufa (Russia)

Golden Peter, a professor at Princeton University (USA)

Zhumagulov Kalkaman Tursynuly, Doctor of Historical Sciences, Academician, professor of Al-Farabi Kazakh National University, Director of the Research Center on World History Studies, Emeritus Professor of German Göttingen University (Kazakhstan)

Ismagulov Orazak, Doctor of Historical Sciences, professor. Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly, Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)

Lamin Vladimir Alexandrovich, Doctor of History, professor, Corresponding Member. RAS, director of the Institute of History of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences (Россия)

Mansura-Haydar, professor (India)

Masov Rakhim Masovich, Масов Рахим Масович, Doctor of Historical Sciences, professor A Donish Institute of History, archeology and Ethnography (Tajikistan)

Mukhtar Abilseit Kapizuly, Doctor of Historical Sciences, professor, Director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Sarayshyk" in Atyrau (Kazakhstan)

Navrocki Karl PhD, Second world war museum director in Gdansk (Poland)

Osman Mert, professor of the Atatürk University (Turkey)

Sidhart S. Saxena, professor at Cambridge University (Great Britain)

Son Yong Hong, a professor of the Hanguk University of Foreign Languages (South Korea)

Sydykov Erlan Battashevich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan)

Jakub Aleksei Valerievich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the Omsk state university named after Dostoevski F.M. (Russia)

Жауапты редактор:

Айжамал Құдайбергенова

Редактор:

Бота Жүнісова

Компьютерде өңдеуші және дизайнер:

Венера Зикирбаева

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,

Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

Отан тарихы журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай: <http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

МРНТИ 03.09.31

ШЫҢЖАНДАҒЫ XIX ғ. 70-жж. САЯСИ ДАҒДАРЫС ЖӘНЕ ҚҰЛЖА СҰЛТАНДЫҒЫНЫҢ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚҰРАМЫНА КІРУІ

Бектанов Алмас Ауелбекович

Абай атындағы ҚазҰПУ 3 курс докторанты
almas_89.16@bk.ru

Түйіндеме: XIX ғасырдың 60-70 жылдары Цинь империясына қарасты болған Шыңжаң аймағында геосаяси жағдай барынша шиеленісті. Аймақта бірнеше дербес сұлтандықтар өмір сүріп, олар Қытай билігі мен аймаққа ентелеп келе жатқан орыс және ағылшын билігін мойындаудан бас тартты. Соның ішінде Ресей империясымен шекаралас болған Құлжа сұлтандығы басты геосаяси нүктелердің бірі болып, ол ұзаққа созылған тартыстардың тууына алып келді. Ақыры, 1871 жылы Ресей империясы тарапынан генерал Г.А. Колпаковскийдің Құлжа сұлтандығы күшпен басып алынды. Ұсынылып отырған ғылыми мақала 1871 жылы Ресей империясының Шыңжаң өлкесіндегі саясаты және Құлжа сұлтандығының басып алыну тарихы зерттеледі. Түркістан генерал-губернаторлығы әскерінің Құлжадағы әскери қимылдардың барысы талдауға түседі. Сонымен қатар, Құлжа сұлтаны Алахан сұлтан мен ондағы қазақ батыры Тазабек Пұсырмановтың саяси тағдыры көрсетіледі.

Кілт сөздер: Құлжа сұлтандығы, Ресей империясы, Империализм, Шыңжаң, Г.А. Колпаковский.

МРНТИ 03.09.31

ПОЛИТИЧЕСКИЙ КРИЗИС В СИНЬЦЗЯНЕ 70-ГОДОВ XIX ВЕКА И ВХОЖДЕНИЕ КУЛЬДЖИНСКОГО СУЛТАНАТА В СОСТАВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Бектанов Алмас Ауелбекович

Докторант 3 курса КазНПУ имени Абая
almas_89.16@bk.ru

Аннотация: Геополитическая ситуация в Синьцзянском регионе Циньской империи в 60-70-х годах XIX века была наиболее напряженной. В регионе существовало несколько независимых султанатов, которые отказались признать российские и английские власти, пришедшие в Синьцзян. В частности, Кульджинский султанат, граничащий с Российской империей, был одной из основных геополитических проблем, которая привела к длительным конфликтам. В 1871 году со стороны Российской империи было определено захватить Кульджинский султанат, затем отправлены военные силы во главе генерала Г.А. Колпаковского, и территория султаната была полностью завоевана. Данная научная статья посвящена изучению политики Российской империи в Синьцзяне в 1871 году и захвату Кульджинского султаната. Также анализируется ход военных действий армии Туркестанского генерал-губернаторства в Кульдже. Кроме того, прослеживаются судьбы Кульджинского султана Алахана и казахского батыра Тазабека Бусурманова.

Ключевые слова: Кульджинский султанат, Российская империя, Синьцзян, Империализм, Г.А. Колпаковский.

**THE POLITICAL CRISIS IN XINJIANG OF THE 70S OF THE
XIX CENTURY AND THE ENTRY OF THE KULDZHA SULTANATE
INTO THE RUSSIAN EMPIRE**

Bektanov Almas Auelbekovich

3-year doctoral student KazNPU named after Abay
almas_89.16@bk.ru

Abstract: The geopolitical situation in the Xinjiang region of the Qin Empire in the 60-70s of the XIX century was the most tense. There were several independent sultanates in the region who refused to recognize the Russian and English authorities who came to Xinjiang. In particular, the Kuldzha Sultanate, bordering the Russian Empire, was one of the main geopolitical problems that led to protracted conflicts. In 1871, the Russian Empire decided to capture the Kuldzha Sultanate, then sent military forces led by General G.A. Kolpakovskii, and the territory of the sultanate was completely conquered. This scientific article is devoted to the study of the policies of the Russian Empire in Xinjiang in 1871 and the capture of the Kuldzha Sultanate. It also analyzes the course of hostilities of the army of the Turkestan Governor General in Gulja. In addition, is traced the fate of the Kuldzha Sultan Alakhan and the Kazakh Batyr Tazabek Busurmanov.

Keywords: Kuldzha Sultanate, Russian Empire, Xinjiang, G.A. Kolpakovskii Imperialism,

Кіріспе. Қазіргі Қазақстан территориясынан тыс аумақтарда өмір сүрген халықтар мен мемлекеттер тарихын зерттеуде еліміздің тарих ғылымында әлем тарихын зерттеудің өзіндік бағыты қалыптасқаны маңызды орын иеленеді. Кеңестік кезеңде Қазақстанда әлем тарихын зерттеу кенже қалған салалардың бірі болып, соның салдарынан әлемдік тарихты тарихи ойлау мен оны зерттеу ісі де артта қалған еді. Осындай аймақтардың бірі Шығыс Түркістан тарихы мен Шыңжаң жерінде құрылған сұлтандықтар мен ірілі-ұсақты хандықтар тарихын зерттеу болып, ол өз алдына жеке бір іргелі ізденіс жұмыстарын талап ете бастады. Соның ішінде, аз ғана ғұмыр кешіп, Шығыс Түркістан тарихында өз орнын қалдырған Құлжа сұлтандығының саяси және әлеуметтік тарихын зерттеу болып табылады.

XIX ғасырдың екінші жартысында Шыңжаңда кішігірім мемлекеттердің бірі болған Құлжа (Іле) сұлтандығы өте аз уақыт өмір сүргенімен, ол аймақта бірқатар саяси факторлар мен соған негізделген тарихи процестердің орын алуына түркі болды. Ол факторлар өз ішінде мемлекеттік биліктің жолдарын ұйымдасырып, аймақта дербес өмір сүруге талпынған ұйғырлар мен дүнгендердің саяси қимылдарынан туындады. Аймақта Құлжа сұлтандығының тарихын дүниежүзілік тарихтың, оның ішінде Орталық Азия тарихының бір бөлігі ретінде қарастыру және зерттеу отандық тарих ғылымында іргелі ғылыми тақырыптардың бірі болып саналады.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеу тақырыбының ғылыми міндеттерін орындау үшін әр түрлі деңгейдегі дерек көздері қолданысқа тартылды. Олардың ішінде ең негізгілері архив құжаттары, әр түрлі тілдерде жазылған құжаттық жинақтар, Шыңжаң мен Іле өлкесіне жасаған ғылыми экспедициялардағы этнографтар, географтар және саяхатшылардың өлке тарихы туралы жазып қалдырған мәліметтері, сондай-ақ Ресей империясында басылған мерзімді басылымдар мен деректік құндылығы жоғары басқа да материалдар қолданысқа енгізілді (Кадников, 1911:893-909).

Зерттеу тақырыбы бойынша деректердің негізгі бөлігін Қазақстан

Республикасының Орталық Мемлекеттік Архивінің материалдары құрады. Архив материалдарының ішінде есептік жинақтар, қолжазба хаттар, үндеулер, әр түрлі құжаттар және басқа да материалдар болып, олар зерттеу жұмысында қолданыс тапты. Зерттеу жұмысында негізінен 21 қордың құрамындағы істердің құжаттары ғылыми талдауға түсті (ҚРОМА, 20:16-17). Сонымен қатар, осы қордағы мәліметтердің келесі бір жиынтығы 20 істе берілген құжаттар болып, онда Алахан сұлтанның генерал Г.А. Колпаковский бастаған ресейлік әскерге қарсы соғыс қимылдары мен оның барысы туралы көрсетілген. Осындай фактілердің бірі ретінде Іле өлкесіне тереңдей еніп, соғыс қимылдарын өте шұғыл жүзеге асырып жатқан генерал Г.А. Колпаковскийге Алахан сұлтан тарапынан соғыс қимылдарын тоқтатып, өзінің берілуі туралы ұсынысы құнды құжаттардың бірі саналады. Тараншы сұлтанының осы ұсынысынан кейін генерал Г.А. Колпаковский тез арада аймақты өз бақылауына алды. Оның басты мысалдарының бірі 1871 жылдың 22 маусымында өте қысқа уақытқа созылған ұрыс қимылдарынан кейін генерал Г.А. Колпаковскийдің Құлжа сұлтандығының астанасына қарсылықсыз басып кіргені айтылады (ҚРОМА, 13:1),

Ресей империясының Шығыс Түркістанды басып алу саясатына қатысты бұрын айтылған ескі тұжырымдардан бас тартып, жаңа көзқарастар мен методологиялық ұстанымдардың негізінде тың тұжырымдар қалыптасты. Ресейлік және басқа да шетелдік ғалымдар тарапынан бұл Шығыс Түркістан тарихын жаңа қырынан тану үрдісі орын алды. Тақырыптың жаңа қырлары ашылып, соның негізінде кәіргі күнге дейін жалғасуда.

Ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізуде тарих ғылымының заманауи ғылыми әдістері қолданылды және методологиялық принциптері негізге алынды. Тарих ғылымының тарихи-салыстырмалылық, тарихи типологиялық, сипаттау, ғылыми талдау мен синтез және тарихи жүйелеу әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар, зерттеу жұмысында тарих ғылымының қазіргі заманғы принциптері де қолданылып, олар ғылыми жұмыстың мазмұнын күшейтуге мүмкіндік берді. Оның ішінде тарих ғылымының шынайылық, нақтылық, тарихилық, жүйелілік принциптері негізге алынып, олар Іледегі мұсылман халықтарының Цин билігіне қарсы көтерілістері мен Құлжа сұлтандығының Ресейге қарсы саясатын зерттеуде өз септігін тигізді.

Тарихнамалық талқылаулар. Құлжа тарихын зерттеу жұмыстары отандық тарих ғылымында кеңестік кезеңнен бастау алып, онда А. Ахмеджанов, Х.А. Сутеева және басқалар зерттеді. Негізгі тақырыптар Ресейдің Құлжа сұлтандығын басып алу және онда билік орнату факторларымен байланысты болды. А. Ахмеджановтың зерттеулерінде Ресей империясының Құлжаны алу әрекеттері мен аймақта орыс билігінің орнауын зерттеді. Сонымен қатар, ең маңыздысы Қытаймен арадағы байланыстың нашарлауына байланысты дипломатиялық келіссөздер арқылы Құлжа аймағын Цин империясына қайтару тарихын зерттеген (Ахмеджанов, 1957. 168). Тарихшы Х.А. Сутеева, XIX ғасырдың соңғы ширегіндегі Ресей империясының саясатын, зерттеген. Зерттеушінің еңбегінде Ресей империясының құрамына өткен Құлжа сұлтандығының халқының саяси тағдыры мен Іле өлкесінің империя құрамындағы болған кезеңдегі оның саяси-әлеуметтік тарихы талдауға түседі. Сонымен қатар, Іледегі Ресейдің империялық саясатын зерттеп, аймақтың әлемдік державалар арасында ірі тартыстардың (Сутеева, 2012: 130) тууына себепкер болғанын көрсетеді.

Тарихшылар В.А. Моисеев, А.Д. Воскресенский, Д.В. Дубровская дәл осы бағыттағы тақырыптарды алып, үлкен ғылыми нәтижелерге қол жеткізген. Тарихшы В.А. Моисеев аймақтағы орыс-қытай бақталастығын ауқымды түрде зерттеп, сонымен бірге Құлжа сұлтандығының тарихын зерделеді. Сұлтандықтың құрылу жолдары мен аймақтағы халықтардың тәуелсіздік жолындағы күресін объективті түрде сипаттады. Цин империясының аймақтағы саясатына өзіндік баға беріп, Шыңжаңдағы мұсылман хандықтарының тарихын жіті зерттеді. Аймақтағы

халықтардың, оның ішінде Құлжа мен Ресей шекарасындағы қазақтардың саяси-әлеуметтік жағдайына ерекше назар аударады. Құлжа сұлтандығын құрған ұйғырлар мен дүнгендердің саяси тағдырын таразыға салып, әділ бағасын берген. Сонымен қоса олардың мемлекет басқаруға деген қабілетінің төмендігін көрсетіп, жергілікті халықтың саяси санасы өте төмен деңгейде екен деген қорытынды жасайды (Моисеев В.А, 2000: 328). Расында да, ұйғырлар мен дүнгендер арасында тәуелсіздікке қол жеткізіп тұрған тұста өзара соғысуы олардың саяси тағдырына ерекше кері ықпал етті. А.Д. Воскресенский (Воскресенский, 1995: 444) мен Д.В. Дубровскаяның (Дубровская, 1998: 203) еңбектерінде Қытай мен Ресейдің Шыңжаңда, одан кейін Құлжа сұлтандығы үшін жүргізген бәсекелестік саясатына баса мән беріледі. Қытайдың қайта күшеюі мен Ресейдің дипломатиялық жеңілісін суреттеледі.

Дәл осы сияқты Ресей мен Қытайдың саяси байланыстарындағы Құлжа сұлтандығының тартыстары мен аймақтағы Ресей империясының саясаты туралы зерттеулердің келесі легін тарихшылар С.В. Моисеев, (Моисеев С.В., 2001: 216) А.А. Сизова, (Сизова, 2010: 326), (Тумайкина, 2008: 138-153), (Почкаев, 2018: 152-166) жалғастырып, олар негізінен Құлжа сұлтандығына қатысты Ресей империясының отарлық саясаты мен осы бағытта жүзеге асырылған шаралар туралы зерттеген. Таратып айтқанда, С.В. Моисеев пен А.А. Сизованың зерттеулері Ресей империясы мен өзге мемлекеттер мен империялар арасындағы Құлжа үшін орын алған геосаяси факторларды зерттеуге бағытталған. В.В. Тумайкина мен Р.Ю. Почкаевтың зерттеулері Ресей империясының Құлжаны басып алғаннан кейінгі аймақта өз үстемдігі мен саясатын орнату тарихын зерттеген. Аталған зерттеушілер негізінен Ресейдің Құлжа мен Іле аймағындағы саясатын көп жағдайда біржақты көрсетеді. Олардың тұжырымдарында Ресейдің империялық отарлау саясаты көлеңкеде қалып, Ресейді Іле өлкесін Қытай мен өзге де империялардан қорғаушы ретінде сипаттайды.

Нәтижелері. XIX ғасырдың 60 жылдарында Шыңжаңда басталған халықтардың бас көтерулері мен дербестік жолындағы соғыстары және аймақтағы саяси жағдайды сан түрлі құбылу факторлары уақыт өткен сайын Ресей империясының аймаққа деген геосаяси ұстанымдарын күн санап өзгерте берді. Ресей империясының Жетісудағы өкілеттілігі Іле өлкесіндегі саяси жағдайды ұдайы назарында ұстады. Жетісу облысының әскери-губернаторы генерал Г.А. Колпаковский жағдайды жіті бақылап, оған өз бетінше әрекет етіп отырды. Іле аймағын басып алу мен ондағы жағдайды реттеу Жетісу облысындағы казак әскері үшін аса қиынға соқпайтыны анық еді.

Ресей империясы мен Құлжа сұлтандығы арасындағы саяси байланыстарының шиеленісуіне әуелде Құлжа сұлтанының Шыңжаңда Жетішар мемлекетінің басшысы Якуббекпен жақындасуы себеп болса, екіншіден, тараптардың бір-бірінің жағына өткен адамдарды тонауы мен осы секілді фактілер болды. Іле сұлтандығының аумағына өткен казактар мен басқа да ресейлік саудагерлер мұнда тоналып, олардың мүлкі тәркіленіп отырды. Айтулы оқиғалардың бірі ретінде тараншылардың Дубун кентіндегі адасқан орыс шаруаларын басып алып, кейіннен шаруаларды іздестірген екі казакты тұтқынға алуы болды. Құлжа сұлтандығының шекарадағы өкілдері орыс саудагерлері мен казактарды жек көрді. Оларды тыңшы, бүлікші, жаулаушы және ең қауіпті адамдар қатарына жатқызып, өздерінің басты қарсыласы санады. Бұған қарай отырып, құлжа сұлтанының Ресейге қатысты ұстанымдарының қандай деңгейде екенін айқын аңғаруға болады.

Бұл кезде жергілікті казактар мен басқа да халықтар арасында Іле өлкесіне қарай өтіп Құлжа сұлтандығын паналау күшейді. Қазақтар арасында кейбір рубасылар Іле аумағына қашып, өз серіктеріне қосылуды шешті. Жетісудағы ресейлік әкімшілік тарапынан сан рет талаптар қойылғанымен, ол орындалмады. Өзінің аз да болса күш-қуатына сенген Алахан сұлтан Ресейден аса қауіптенген

жоқ. Тараншы сұлтанының Ресей әкімшілігінен ешқандай сес көрмеуіне ықпал еткен жағдай, ресейлік әскерлер Іле өлкесіне қауіп төндірген жағдайда жан-жақтан саяси қолдау болады деп түсінді. Сонымен қоса, шекара маңындағы Ұлы жүз қазақтарының Іле өлкесіне қарай өтіп, сұлтанның адамдарымен жақын болуы Құлжа сұлтанының көңіліне үлкен саяси сенім ұялатты. Бірақ, шекарадағы бейберекет қимылдар, тараптар арасында нақты келісімнің болмауы және сауда жолында ілгеріден жалғасқан ұрлық, тонаушылық фактілердің күн санап артуы Ресейдің Іле сұлтандығына басып кіруін барынша тездетті.

Осылайша, 1871 жылы көктемде Құлжа мен Верный қалалары арасындағы сауда-саттық, саяси жағдай барынша шиеленісе түсті. 19 сәуірде бұрын болыстық қызметте болған старшын Тазабек Пұсырманов бастаған мыңнан астам Ұлы жүз албан руының отбасылары Верный уезінен Іле аумағына қарай көшті. Жол-жөнекей басқа рулармен бірлесіп, аймақтағы біраз қазақтарды өзімен ерте отырып Іле сұлтандығының аумағына табан тіреді. Жоғарыда аталғандай, қазақ батыры бастаған қалың көш Алахан сұлтан тарапынан қолдауға ие болды. Тазабек Пұсырмановтың бастаған көші аймақтағы саяси жағдайға әсер етті. Оны көрген көптеген қазақ рулары шекара асып кете бастады. Ұлы жүз қазақтары бұған дейін де Қытай асып, ондағы халықтардың Цин билігіне қарсы көтерілістеріне тартылып отырды. Ұйғыр және дүнген көтерілісшілеріне қосылған Ұлы жүз қазақтары Қытайға қарсы соғыстарға қатысып Іледегі діні бір халықтарға көмектескен (Муканова, 2001: 557).

Генерал Г.А. Колпаковскийдің Іле өлкесіне бастырып кіру идеясының күшеюіне ықпал еткен келесі бір маңызды саяси жағдай, оның Іле сұлтанына жолдап жазған талап хатын жеткізген өкілдерін шекара аймағында сұлтан адамдары тарапынан үлкен айыптаулар мен қиындықтарға тап болуымен байланысты еді. Негізінде, шекаралық аймақта сұлтанның жендеттері ғана емес, жай ғана қарапайым адамдардың өзі де Іле өлкесіне қарай шекара асқан орыстар мен казактарды тонап алып отырды. Мұндай фактілер аймақ халқының орыстарға және ең бастысы Ресей империясының өлке халықтарына деген саяси ұстанымының қандай дәрежеде екенін аңғартады. Халықтың көбі Ресей билігіне сенуден қалды.

Генерал Г.А. Колпаковскийдің 3 мамырға дейінгі Тазабек Пұсырмановты қайтару туралы Алахан сұлтанға қойған талаптары орындалмауына байланысты шекара маңында алғашқы әскери іс-шаралар ұйымдастырыла бастады. Ол үшін арнайы топ жасақтап, оларды Ілеге қарай босқан адамдарды кері қайтаруға бағыттады. Ілеге өткен ресейлік әскер алғашқыда бірден соғысушы топ емес, генерал Г.А. Колпаковскийдің елшілік миссиясын орындаушылар ретінде де келді (Тумайкина, 2009: 208). Дей тұрғанмен, орыс әскерлері қандай да болмасын қимылға дайын болып олар алғашқыда жүзге жуық әскермен Іле сұлтандығының аумағына өтеді. Бұл кезде Ресей империясы мен Іле сұлтандығының шекарасында Кетмен шатқалы арқылы подполковник Елинский бастаған жаяу әскер мен ауыр қарумен қаруланған елу шақты казактан құралған орыс әскері Іле аумағына өтпекші болып, алайда олар тұтқиылдан берілген тараншылар мен жергілікті қазақтардың біріккен шабуылына тап болады. Осы кезде алғашқы соғыс қимылдары басталып, шекарада Кетмен шатқалының тар өткелінде, ресейлік әскерлер біраз қиындыққа тап болады. Бірақ жағдайды бақылап тұрған орыс әскерлері тағы да қосымша күш жібереді. Осыдан соң ғана подполковник Елинский бастаған ресейлік әскерлер қарсы келген жауларын кері шегінуге мәжбүрлейді. Кетмен шатқалының тік құздары мен биік қыраттары, жергілікті халықтың құрған түрлі тұзақтары, қардың қалың түсуі, азық-түліктің аздығы, орыс әскерінің әрекеттерін белсенді түрде жүргізуге мүмкіндік бермеді. Тек қана подполковник И.В. Ждан-Пушкин бастаған империялық әскер көмекке келгеннен соң ғана жағдай аздап реттеле бастады. Жаңа күшпен толықтырылған ресейлік әскери штаб біраз уақыт кеңес өткізді, ол бойынша тиісті жоспар түзіп, содан кейін ол бойынша подполковник Елинский өз

әскерін Шалқалы-Су өзені аймағына кері бұрды (Моисеев В.А., 1996: 98).

Ресей әскерінің кері қарай бет бұрғанын көрген тараншылар мен олардың жанында болған жергілікті қазақтар мен басқа да халықтар өз бетінше жігерлене түсті. Себебі олар орыс әскерінің іркіліс жасағанын шегініске балады. Осы сәтті оңтайлы пайдалануға тырысқан олар қосымша көмек күшін жинақтап алып, үш мыңнан астам әскермен олардың артынан қууға аттанды. Осыдан соң, 1871 жылы 14 мамырда Ресей империясының аумағына жақын жерде орыс-казак әскері артынан қуған жергілікті қарсыластары, яғни Іле сұлтандығының жасақтарының қолына түсті. Ресейлік әскердің қоршауда қалуына күштердің тең еместігі себеп болды. Тараншылардың асқан күшіне қарамастан, орыстардың күшті артиллериялық шабуылына тап болып, орасан зор шығынға ұшырады және Кетмен шатқалынан ары қарай асып (Моисеев В.А., 1996:99-100) кетті.

Шекарада орын алған мұндай ірілі-ұсақты қақтығыстар Ресей империясы мен Құлжа сұлтандығының арасында үлкен соғыстың туындауына себеп болды. Г.А. Колпаковскийдің Іле сұлтаны Алахан Әбілғолына жасаған талап-тілектері орындалмады. Керісінше тараншылар «кез-келген әскери әрекетке жауап береміз» дегендей белгі беріп қаймықпай отыра берді. Г.А. Колпаковский тарапынан Алахан сұлтанға Тазабек батырды қайтару және шекаралық аймақта тараншылар тарапынан орын алып отырған түрлі келеңсіз әрекеттерді түгелдей тоқтату туралы хатына жауап қайтару мерзімінің аяқталуы мен тараншы сұлтанның үнсіз жатуы Жетісудағы империялық өкілдерді әбігерге түсірді.

Г.А. Колпаковский 3 мамыр күні сұлтанға берілген мұрсат уақытының аяқталғанын жариялап, ендігі кезекте маңызды бір шараларды жүзеге асыру қажеттігін ұсынды. Жетісу басшысы генерал Г.А. Колпаковский үшін хатқа жауап алмауы, Ілеге өткен қазақтардың кері қайтарылмауы, саудагерлердің тоналуы, Құлжаға жіберілген казактар мен орыстардың жол-жөнекей жәбірленуі және ең бастысы тараншы сұлтанына қарасты әскерилердің шекарада орыс бекіністеріне оқтын-оқтын шабуылының тоқтатылмауы, сондай-ақ Кетмен шатқалындағы орыс әскерлерімен орын алған қақтығыстар жайлы бір түсінік берілмеуі өте үлкен құрметсіздік деп саналды. Осының барлығы үшін генерал Г.А. Колпаковский қандай да бір саяси немесе әскери шараның ұйымдастыру қажеттігін және ол үшін мемлекет тарапынан бұйрық берілуін сұрайды. Бұл жерде генерал Г.А. Колпаковскийдің мақсаты өзінің тікелей жеке хатына жауап қайтарылмағаны Іле сұлтандығына жойқын шабуыл ұйымдастырып, оны айналасындағы сұлтандықтармен бірге жойып, аймақтағы Шыңжаңдағы мәселені біржолата шешу болды. Осы аталғандарды басшылыққа ала отырып, Г.А. Колпаковский Түркістан генерал-губернаторы фон Г.А. Кауфманға Іле аумағына әскермен басып кіруге тез арада бұйрық беруін сұрайды (Моисеев В.А., 2002:117).

Г.А. Колпаковский, Іле өлкесінде халықтарды көтеріліске шығарып, «бүлікшіл» атанған дала қарақшысының өзін Іле сұлтанымын деп жариялаған күнінен бастап өзіне ұнамағанын және оның аймақта ең күдіретті саналған Ресей империясына қыр көрсетуі кешірілмейтін айып ретінде көрсетті. Жетісу әскери-губернаторының аймақтағы жағдайға қатысты жеткізген мәліметтерінен хабардар болған генерал фон К.П. Кауфман Іле өлкесінде бүлік шығарған және өлкеде орыс әскеріне қарсы шабуылына қатысты жазалау қажеттігін ұсынды. Ол үшін генерал-губернатор тарапынан Ресей империясының Іле өлкесіне бұрын болып көрмеген соғыс ашу тапсырылды. Алайда, К.П. Кауфман Жетісу әскери-губернаторы Г.А. Колпаковскийге тараншыларды «жазалауды» күзге қалдыруды бұйырды. Себебі, бұл империялық басшылық тарапынан берілген әскери жарлыққа сәйкес орындалатын болып, онда осы уақыт белгіленді.

Г.А. Колпаковский Түркістан генерал-губернаторы фон Г.А.Кауфманға және әскери істер ведомствосына тараншылар мен Іле сұлтанына қарсы әскери

күштердің басқыншылық қимылдарын жылдам жүзеге асыруды ескертудің себептерін былайша түсіндіреді. Егер, жергілікті халық пен шекарадағы өмірдің тыныштығы үшін тараншыларға қарсы соғысты тездетсек, маған тапсырылған әскер мұнымен шектелмей Құлжаға шабуыл жасау операциясын жылдам қарқынмен жүргізеді және қаланы алуда тараншыларға күш жинау қиынға соғады деген ұсыныс білдірді. Сонымен бірге орыс әскерлеріне қарсы соғысатын тараншылар үшін көмекке онымен жақын байланыс орнатуға ықылас танытып жүрген Жетішар мемлекетінің басшысы Якуббектің әскерін көмекке шақыруға уақыт жеткілікті болатыны ескерілді. Орыс әскерлері Якуббектің Музарт шатқалы арқылы Іле аумағына өтетін жолын жауып тастағанымен, ол өз әскерін Үрімші және Манас арқылы немесе Жұлдыз өзені арқылы алып кете алатын мүмкіндігі бар екені алға тартылды. Осы арқылы Ресей билігі аймақта Якуббектің жолына үлкен тосқауыл қоя алды және мұнымен шектелместен Іле өлкесіне басып кірудің әскери дайындығын алдын-ала жасай алды (Моисеев С.В., 2002:94-95).

Расында, да бұл кезде Ресей үшін тиімді шараларды қолға алып, тез арада аймақтағы жағдайды реттеуге кірісуі керек болды. К.П. Кауфман Ресейдің Шыңжаңдағы істерге араласу үшін империяның Сыртқы істер министрі А.М. Горчаковқа арнайы өтініш білдіреді. Ол А.М. Горчаковқа арнайы ұсыныс-хат жазып, онда орыс-қытай шекарасында жағдайдың тұрақсыздығы мен ахуалдың жылдар бойына шиеленісіп жатқанын жеткізеді. Сондықтан, уақытты оздырмай, аймақтағы саяси жағдайды реттеу үшін және шекарада тоқырап қалған орыс саудасын жаңартуды ұсынды. Осылайша, ендігі кезекте генерал фон К.П. Кауфманның өзі аймақтағы жағдайды реттеуге кіріседі (Алдабек Н.Ә., 2003:140).

Осы аталғандардың негізінде Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы фон К.П. Кауфман Жетісу облысының әскери губернаторы генерал Г.А. Колпаковскийге тараншыларды жазалауды бұйырып, ол үшін өз әскерімен Құлжаға аттануға рұқсат берілетіні туралы баяндалды. Түркістан генерал-губернатор Г.А. Кауфман генерал Г.А.Колпаковскийге көмекші күш ретінде Сырдария облысынан 100 казак әскерін, ал Токмақ уезіне Нарын және Қаракөлге 1-ші түркістандық алғы шептегі батальонды жіберді. Құлжа сұлтандығына қарсы әскери қозғалыстарға Түркістан губернаторлығынан 65 мың рубль бөлінді (Мойсеев В.С., 2003: 118)

Ақыры, Ресей империясының Түркістандағы өкілдігі Іле өлкесіндегі саяси жағдайды түбегейлі реттеуге шешім қабылдады. Тарихи тұрғыдан қарағанда, мұндай шараның жүзеге асырылуы қашанда болмасын тиіс еді. Іле сұлтандығы мен оның халқының саяси тағдырына өзгеріс енетіні анық болғандай көрініп тұрды. Келесі кезекте, бұл кезде Ресей империясы тарапынан қабылданған шешімдерге қарсы Алахан сұлтан қандай жауап қайтаратыны маңызды еді. Біздің пікіріміз бойынша бұл кезде Алахан сұлтан соғысты болдырмаудың алдын алып, тиісті шараларды қабылдауы тиіс еді. Қазақ старшыны Тазабек Пұсырмановты қайтарып немесе оған қатысты тиісті кешірім жолдап, арнайы шаралар қабылдаса, Ресей тарапынан мұндай қауіп-қатердің төнбеуі әбден мүмкін еді. Мұнда, Алахан сұлтан өз мемлекетінің өміршең бола алмайтынына көзі жеткен сияқты (Петров, 2003: 316-320)

Шекара маңында 3 мамырдан бастап жүргізіле бастаған әскери шараларды ендігі кезекте күшейтіп немесе әскерилерді қайта жасақтау ісі жүргізілді. Тараншыларға соққы беру мақсатында подполковник Елинский әскерінен бөлек тараншылардың бекінісі Мазарға жақын орналасқан ресейлік әскери бекініс Борохудзир форпостына Балицкий бастаған екі зеңбірегі бар, 20 казактан тұратын шағын жаяу әскер күші орналастырылды. Ресейлік әскерлер жоғарыда келтірілген кедергілерден кейін және қосымша күштің келуінен соң аз уақытқа созылған шайқастан кейін орыс Мазар бекінісін басып алып, оны қирандыға айналдырды.

Бірақ, тараншы әскерлері мұнымен шектелмей, есін тез жиып үлгереді. Оның

басты мысалы, ресейлік әскерлер Хоргостан алға жылжи бастаған кезде тараншылар ауыр соққы жасайды. Ресейлік әскербасы Балицкий үсті-үстіне тоқтаусыз ұйымдастырылған шабуылдардан кейін есін алмай кері шегінді. Ол жол-жөнекей әскери соғыс қимылдарына төтеп бере отырып, бірқатар әскерлерінен айрылып Борохудзирге қайта оралады. Майор Балицкийдің жасағы ендігі кезекте соғыс қимылдарына аздап шектеу қойып, барлау жұмыстарына кіріседі. Тыңғылықты түрде жүргізілген барлау жұмыстары арқылы Алахан сұлтанның көп әскерінің барлығына көз жеткізеді. Барлау жұмыстары арқылы сұлтан әскерінің соғыс қимылдарын үйренбегеніне және тараншылардың басым көпшілігі Хоргос өңірінде шоғырланғанына толық көз жеткізді (Верещагин, 2011:215-219)

Аймақтағы жағдайды барлап болған соң генерал Г.А. Колпаковский өзі әскерді бастап шығуға бел буды. Осыдан соң Г.А. Колпаковский өзінің әскерімен дереу Борохудзир қамалына басып кірді. Генерал әскеріне қосымша күштер жасақталды. Бұл қосымша күштер генерал мен оның әскерінің Кетмен асуынан қиналмай өтуі үшін жасақталды. Сонымен қоса, Кетмен асуына подполковник Ждан-Пушкин мен подполковник Елинскийге де қосымша көмек келіп, онда 2 рота жаяу әскер, 200 казак, 4 зеңбірекпен полковник Михайловский бастаған соғыс қимылдарына үйретілген казак әскерін жіберді. Қосымша екі жасақпен күшейтілген генерал Г.А. Колпаковскийдің әскері 28 мамырда өзіне қарама-қарсы бетте тұрған Кетмен асуынан асып өтіп, мұнда көптеп шоғырланған тараншыларды жеңіліске ұшыратты. Кетмен толық алынды

Алайда, жеңісімен жігерленген Г.А. Колпаковский арадан екі күн өткен соң (31 мамырда) Іле өзенінің оң жақ жағалауында тараншылардың қарсылығына тап болады. Бұл кезде тараншыларды Алаханның сенімді серіктері және өзі бастап соғысқа шығады. Маусымның алғашқы күні Кетмен асуының маңында болған соғыста тараптар ауыр шығынға ұшырайды. Алахан сұлтан мен оның ең сенімді әскербасылары соғыс қимылдарын жүргізгенімен нәтижеге қол жеткізе алмады. Орыс әскерлері де ауыр шығынға ұшырады, бірақ артқа қарай шегінбеді. Ақыры, осындай кескілескен ұрыстардан соң тараншылардың әскері кейін шегінді. Бұл соғысты көзбен көргендер оның ауыр болғанын және әсіресе тараншылар үшін аса қиын болғанын айтады.

Бұл шайқас «Кетмен шайқасы» деп те аталып, онда табан тірескен аса ірі қоян-қолтық соғыс болып, ол екі күні бойына жалғасты. Оның нәтижесінде орыс әскері ұйғырлар мен жалпы сұлтан әскерін кейін шегінуге мәжбүр етті. Сұлтан мен оның әскері өте көп шығынға ұшырады. Іле өлкесіне соғысты бастап келген генерал Г.А. Колпаковский өзінің әскери күшінің мықты болғанына қарамастан, осы кезде орын алған саяси және әскери жағдайлар жайлы өзінің ерекше толғанысын білдіреді. Онда тараншылардың тізе бүгуі бұл жолы ол үшін өте қиынға соққанын айтады (Кадников, 1911:895-897). Генералдың бұл сөзіне қарай отырып, орыс әскерінің де аса үлкен шығынға ұшырағанын атауға болады. Кетмен шайқасындағы ауыр да болса келген жеңістер Құлжаға баратын басты жеңіс жолын ашып берді.

Алахан сұлтанның әскері мен оның серіктестерінің де күштері орыс әскерінің алдында төтеп бере алмай жеңіліске ұшырады. Тараншылар мен одақтастары жеңіліс тапқанымен генерал Г.А. Колпаковскийдің әскеріне қарсы тұру және оларды сыртқы көмек арқылы талқандау туралы ойынан қайтпады. Тараншылар Кетмен шатқалына орыс әскерлерінің кіруіне тосқауыл қойып, ол жерге жаңа күштерді қайта жасақтады. Алайда, орыс әскерлері бұл кезде Кетменді қоршауға алуға ықылас танытпады. Бұл кезде орыс әскерлері Құлжаға қарай жылжыды. Г.А. Колпаковскийдің басты мақсаты енді Құлжаны иелену болды. Ол Құлжаны соғыссыз алуды жоспарлады. Ол Музарт тау шатқалдары жағынан және Борохудзир мен Құлжа жақтан келетін тараншыларға қарсы тұруға өз әскербасыларын жіберді. Осындай жолдар арқылы бірер күннің ішінде-ақ Құлжаға кіруді жоспарлаған ол

алға қарай ешбір іркіліссіз жылжып отырды.

Орыс генералы Құлжаға қарсы жаңа операциялар ұйымдастырып жатқан кезде бұл уақыт аралығында Іле өзенінің оң жақ жағалауында орыс әскері мен тараншылар арасында соғыс қимылдары әлі де жалғасып жатты. Маусым айының алғашқы аптасында 3 мыңнан астам тараншылар орыс әскеріне шабуылға қарай шығып, алайда 8 маусымда Ақкент қамалы маңындағы шайқаста үлкен жеңіліске ұшырады. Тараншылар кері шегінді. Бұл жеңілісі тараншылар үшін орыстармен соғыста жеңудің мүмкін еместігін көрсеткендей болды. Шекаралық маңнан бастап барлық бекіністерге берік орныққан орыс әскерлері тараншылар мен аймақта басқа да халықтардың әскери қимылдарына тиісті жауап қайтарып, оларды кері шегінуге мәжбүр етіп (Горшенина, 2014:119-120) отырды.

Құлжалықтар үшін орыстарды жеңіліске ұшыратуға деген үміт оты сөнгендей болды. Сұлтан әскерлері алғашқы кездегі сәтті әскери қимылдарын жалғастыра алмады. Басты себеп, Алахан сұлтанның әскери күшінің аздығы мен соғысқа шығу үшін әскери қажеттіліктер мен соғыс материалдарының аздығы болды. Құлжа сұлтанының соғыс жағдайының қандай деңгейде екенін түсінген орыс генералы Г.А. Колпаковский өзі де әскери қимылдарды жүргізуді тоқтатуды қалады. Барлығын бейбіт түрде шешіп, Құлжа сұлтанының берілуге мәжбүр еткісі келді. Маусым айының алғашқы күндері шекаралық бекіністерде соғыс қызып жатқан кезде ол Құлжа және бүкіл Іле өлкесінің халқын өз жағына тартып, үндеуін жариялады. Жоғарыда аталғандай, 5 маусымда, шешуші шайқас қарсаңында, Жетісу әскери губернаторы Г.А. Колпаковский Құлжа халқына үндеу салып, орыс әскеріне қарсыласпауға шақырды. Ол өзінің Іле халқымен ешқандай дұшпандық пиғылда емес екенін айтып, орыс билігінің неліктен Алахан сұлтанға қарсы соғыс қимылдарын бастау себептерін түсіндірді (Богоявленский, 1906: 15-16).

5-6 маусымда Г.А. Колпаковскийдің Іле халқына жолдауын талдай отырып негізгі мазмұнын көрсететін болсақ, ол соғыс қимылдарының орын алу себептерін былай түсіндіреді. Г.А. Колпаковский өзінің үндеуінде: «Мен, сан жылдар бойына, жеті жылдан астам уақыт бойы, аймақта бейбіт өмір пен тыныштықтың тараптары болған Ресей императорының бұйрығымен тиісті әрекеттерді жүзеге асырып, Іле халқында тыныштық орнайды деп ойладым. Ол үшін ұйғыр сұлтаны Алаханға сан мәрте арнайы хат жолдадым. Құлжа сұлтанынан, біздің тарапымыздан қойылған барша талаптарымызды орындауға шақырдым. Оның ішінде шекарадан асқан халықтарды, бейбіт халықты барымталаған қашқын адамдарды кері қайтаруды сұрадым, бірақ оның барлығы орындалмады, тек құр сөз жүзінде қалды. Құлжа билеушісі ұсынысты қабылдамады, ымыраға келіп, жақсы қарым-қатынасты сақтап қалуды қаламады» - деді.

Өз сөзін аяқтаған Г.А. Колпаковский Ресей империясының аймақта тек бейбітшілік орнатуға ғана мүдделі екеніне халықты сендіруге тырысты. Ол үшін өзінің аймақта соғыс қимылдарын жүргізбейтінін ескерте отырып, тек қана бейбіт өмір мен тыныштық үшін Құлжа халқының ұрыссыз берілуін сұрайды. Осылайша, ол әрі орыс әскерінің бейбітшіл екендігін түсіндіре отырып, Құлжа қаласы мен сұлтандығының және Іле өлкесінің халқы өзінің әскеріне ешбір қарсылық көрсетпесе олар үшін Ресей тарапынан тек кешірім мен түсіністік жасалатынына үде береді. мәлімдейді (Моисеев, 2003:142-143).

Генерал Г.А. Колпаковскийдің бұл ұсынысы аймақта орыс дипломатиясы үшін өзіншебіртабысты әрекет іспеттес болды. Генералдың Іле халқына жолдаған ұсыныс-тілектерінен кейін аймақта соғыс қимылдары біршама саябырсығандай болды, бірақ тоқтамады, жүріп жатты. Маусым айының басында күшейген ұрыс қимылдары айдың орталарына қарай да тоқтаған жоқ. Мысалы, 1871 жылы 16 маусымда генерал Г.А. Колпаковский бастаған әскер Іле өзенінің оң жақ жағалауымен Хоргос ауылына қарай ілгері жылжыды. Ойда жоқта Хоргос ауылында орыс әскері Абдрахман

бастаған 4 мың адамнан тұратын сұлтан әскерінің қарсылығына тап болды. Бірақ, заманауи ұрыс қаруларымен жабдықталған және соғыс тактикасын жетік меңгерген орыс генералының әскері бұл қарсылықты тез арада жойып, тараншыларды тізе бүктірді. Сұлтан әскерлері Ақкент бекінісіне қарай шегінуге мәжбүр болып, тіпті қарулары мен мүліктерін тастап қашты. Ақкентте сұлтан әскерінің жеңіліс табуы ұйғырлар және оларға көмектескен дүнгендер мен қазақтар мен қырғыздардың әскери рухын түсіріп тастады. Ақкент маңында болған соғыс басты оқиғалардың бірі болып, онда ресейлік әскерге қарсы күреске ұйғырларға сибо және қалмақтар халықтары көмектескен (Верещагин, 2011:6).

Осы тұста айта кетерлігі орталықтың, яғни империялық биліктің басты назары Құлжа сұлтандығында болып жатқан саяси-әскери операцияларда болғанын ерекше айта кеткен жөн. Маусым айының басынан бастап ортасына қарай ресейлік әскерлердің Құлжа сұлтандығына қарсы табысты соғыс қимылдарын жасай бастауы соның айғағы. Ресей империясының әскери істер министрі Д.А. Милютин мен оның жанында қызметте болған генерал, әскербасы Ф.Л. Гейден жағдайды бақылап, олар Құлжадан ұдайы хабар алып отырды. Аймақта орыс әскерінің ұрыс қимылдары мен оларға қажетті соғыс материалдармен қамтамасыз ету жұмыстары ұдайы бақылауда болды. Дегенмен, орыс әскерінің да материалдық жағдайы аса жоғары деңгейде болды деп айту қиын. Ресейлік жауынгерлер Іле өлкесінің ой-шұқырлы жерлерінде соқтығысқан қиындықтарға қарамастан, өз генералдарының бұйрығын орындап соғыс қимылдарын одан ары жалғастырды (Гольдберг, 1897: 14).

Келесі күні, яғни 17 маусымда генерал Г.А. Колпаковский бастаған әскери жасақтың бөлімшелері Чинчаоцзи қаласына қарай ілгері жылжыды. Себебі, мұнда ұйғырлар көп шоғырланды. Сұлтан әскерлері бұл қаланы лажсыздан әскери бекініске айналдырды, мұнда тараншылардың артиллериялық әскери бөлімшесі жасырынды. Чинчаоцзи маңындағы соғыс қимылдары орыс әскерлерінің Құлжа сұлтандығына қарсы жүргізген соңғы соғыс қимылдары ретінде қалды. Себебі, осы қалада болған соғыс қимылдарынан соң Құлжа сұлтандығының билеушісі Алахан сұлтан орыс әскербасы генерал Г.А.Колпаковскийден Іле өлкесінде соғыс қимылдарын тоқтатуды және артынша ортақ келісім жасау туралы ұсыныс білдіреді. Алайда, ресейлік әскери штаб мұндай ұсынысты бірден қабылдай қоймады. Өйткені осыдан біраз уақыт бұрын тараншы сұлтаны Алахан, Жетішар билеушісі Якуббектен әскери көмек алуы мүмкін деген күдікті хабар орыс генералын қатты мазалады. Егер, бұл соғысқа Якуббек кірісетін болса, онда саяси жағдай мүлде басқа жаққа қарай өзгеріп, жағдай қатты шиеленісетін болды. Сол үшін орыс генералы Г.А. Колпаковский бітіп тұрған соғысты соңына дейін тез аяқтап тастауға кіріседі (Моисеев, 2002:109-111).

Расында да Алахан сұлтанның соғысты уақытша тоқтата тұру туралы ұсынысында бір саясат бар сияқты көрінді. Мұны сезген Г.А. Колпаковский ешқандай ұсынысты қабылдамай, аймақта соғыс қимылдарын жалғастыра берді. Келесі кезекте, Г.А.Колпаковскийдің әскері шекараға жақын маңда орналасқан Сүйдун (Сүйдін) қаласына жақындады. Сүйдін қаласының халқы сұлтанның қандай да бір шара қабылдауды сұрады. Маусымның 19-ы күні орыс әскерлері Сүйдін қамалының маңына келген кезде, Алахан сұлтан әскербасы Г.А. Колпаковскийге өзінің сенімді өкілдерін жібереді. Сұлтан адамдары алғашқыда орыс әскерлерінен Сүйдін тұрғындарына қарсы соғыс қимылдарын жүргізбеуді сұрады. Сонымен бірге олар Сүйдін халқына орыс әскерлеріне қарсылық көрсетпеуді ұсынып, бұл ұсынысқа тұрғындардың басым көпшілігі дайын екендерін білдірді. Ресейлік әскерлердің жойқын қимылдарынан сескенген қаланы қоршап тұрған қорғаушы сұлтан әскерлері орыс әскерлері қалаға жақындаған тұста-ақ шегініс жасап қашады (ҚРОМА, 20:17). Мұны өз көзімен көрген Сүйдін тұрғындары қаруларын тастап,

бейбіт жолмен бас июге келісімдерін береді.

Генерал Г.А. Колпаковскийге барған сұлтанның арнайы өкілдерінің негізгі миссиясы генерал Г.А. Колпаковскийді Іле өлкесіндегі келесі бір әскери бекініс Баяндайда арнайы келіссөз ұйымдастыруын өтінді. Себебі, аймақта жағдай күрт өзгере бастады. Тараншыларды оқ-дәрі таусылып, қырылған жауынгерлердің саны арта берді. Күштердің тең еместігі байқалды. Соғысушы әскерлер арасында наразылықтар орын ала бастады. Мұндай ұсыныстарға Сүйдін қаласы тізе бүккеннен кейін, Г.А. Колпаковский сұлтан жақтастарына сене бастады. Сөйтіп, ақыры ұзақ тартыстан соң Алахан сұлтанның келіссөз жүргізу туралы жасалған ұсынысы генерал Г.А. Колпаковский тарапынан қабыл алынды. Аталған келісім бойынша тараптар Баяндайда кездесіп, Құлжа сұлтандығының билеушісі Алахан сұлтан Г.А. Колпаковскийге өзінің саяси ұстанымдарынан толықтай бас тартатынын айтты және бұл соғыстың бастамашысы мен айыптысы ретінде өзін көрсетеді.

Мұнымен тараншылар шектелмеді. Оның басты мысалы Сүйдін бекінісін толық орналасып жайғасқан орыс әскерлеріне сұлтанның маңайынан қашқан ықпалды адамдар келді. Мысалы, тараншылардың ақсақалы саналған, Алахан сұлтанның Верныйда елшісі болған Азизбай бек, одан соң бұрын сұлтанның әскери қызметінде болған Бугири-минбеги мен басқа да беделді адамдар келді. Олар Г.А. Колпаковскийге қарсы соғысып жатқан тараншылардың жасағының бас қолбасшысы Абдрахман-газанчи және басқа да командирлер Құлжаға барып Алахан сұлтанға «орыс әскеріне қарсы тұра алмайтындарын және тізе бүккен жасақты ұстауға бар күштерін салатынын» жеткізді. Жоғарыда аталғандай, олардың кеңестеріне құлақ асқан сұлтан Алахан Әбілоғлы генерал Г.А. Колпаковскийге Құлжаға қарсы соғыс қимылдарын тоқтату туралы өтініш жасап елшілік жіберді (ҚРОМА, 20:18.).

Өтінішке байланысты Алахан сұлтанның билігінің қол астында қалған Тазабек Пұсырманов пен Құлжаны паналаған басқа да адамдарды тез арада кері қайтаруды талап етті. Жоғарыда аталғандай, бұған жауап ретінде ұйғыр сұлтаны Алахан сұлтан көп уақыт созырмай-ақ Құлжада паналаған барлық ықпалды адамдарды, бұрын Құлжа сұлтандығынан пана іздеген беделді және саяси тұлғаларды, оның ішінде атақты қазақ батыры Тазабек Пұсырмановты да генерал Г.А. Колпаковскийге табыстады (ҚРОМА, 20: 17-18). Келісім бойынша орыс жасағы Баяндай бекінісіне келіп, түнеуге дайындалып жатқан кезде Құлжадан ең беделді адамдарымен Алахан сұлтан да келіп, орыс әскерінен халқына аяушылық танытуын сұрады және ол үшін Ресей империясының билігіне бас иетінін ашық жариялады. Генерал Г.А. Колпаковский Ресей императоры ІІ Александр атынан сұлтанның жеке басының қауіпсіздігіне, оған тиесілі мал-мүлікке қол сұқпауға, ал Құлжаның тұрғындарына «тыныштық пен мал-мүліктерінің қорғалатынына» кепілдік берді. Құлжа сұлтандығының билеушісі сұлтан Алахан Әбілоғлы арнайы әскери жасақпен біржолата Верныйға жөнелтілді. Осыдан соң 1871 жылы 22 маусымда орыс жасағы Құлжа сұлтандығының астанасы Құлжа қаласына көтеріліссіз және ешбір кедергісіз кірді. Құлжа сұлтаны Алахан үшін ең ауыр болған жағдай ол орыс генералына өзінің бүкіл әскери қару-жарақтар қоры мен оқ-дәрі қорын өткізді. Г.А. Колпаковский Құлжаны алған күні мұндағы көшіп келген және осында тұрғылықты өмір сүріп жатқан қазақтардан басқа көшпелі халықтың барлығы дерлік: сибо, солон, қалмақ, тараншылар өздерінің бас июге ниетті екендіктерін білдірді. Сонымен бірге мұнда жергілікті Цинь империясының өкілдері саналған адамдар да орыс генералының билігін таныды. Құлжа сұлтандығы жойылып, ол Ресей империясының меншігіне өтті.

Соғыс кезінде орыс зеңбіректерінің күш-қуаты берік болып, қытай зеңбіректері мен бекіністік қарулардың атылған оқтары оған қарсы тұра алмады. Орыс әскері негізінен Құлжа сұлтандығының ең маңызды бекіністері Алимту, Сүйдін мен

Чинчахоцзы деп жоспарлап, мықты әскери күштерді сонда қарай бағыттады. Сондықтан, тез арада осы қамалдар қоршауға алынды. Тараншылардың аз уақытта жеңіліске ұшырауына ықпал еткен тағы бір жағдай, тараншы әскері қаруды дұрыс пайдалан білмеді. Мысалы, Сүйдін қаласында қару-жарақты пайдалана білмейтін, соғыс қимылына үйретілмеген тараншылар жиі атылған бірақ аса қауіпсіз болған оқтарға қарсы тұра алмады. Осыдан кейін оларға мәнсіз соғыстан бас тартып, берілуге тура келді (ҚРОМА, 13:1).

Құлжа қаласы берілгенімен ішінара орын алған қақтығыстар мен жалпы наразылықтар және әскери қимылдар толық тоқтаған жоқ. Әр жерлерде оқтын-оқтын соғыс қимылдары ұйымдастырылды. Құлжаға әкелінген Жетісу казак әскерлеріне жергілікті халық арасынан шыққан әр түрлі адамдар тобы (ҚРОМА, 13:2) жиналып, қарсылық көрсетіп, ол үлкен қақтығыстарға ұласып отырды. Бұл дегеніміз аймақта әлі де болса жағдай тұрақталмағанын сипаттайды. Соның салдарынан 1871 жылдан 1872 жылдың мамыр-маусым айларына дейін (ҚРОМА, 13:3). Құлжа қаласының маңында жетісулық казак әскерлеріне қарсы осындай наразылық немесе қарсылық қарулы қимылдар ұйымдастырылып, ол өз уақытында әскери күшпен бастырылып отырды. Мұның салдарынан жергілікті халық арасынан және казак әскерлері арасынан жауынгерлер қайтыс болып, адам шығындары орын алып отырды (ҚРОМА, 13: 4). Мұндай әрекеттер жергілікті жерде патша әкімшілігінің өкілдері мен халықты басқарушы топтардың қырағы әрекетінен кейін тоқтатылды.

Қорыта айтқанда, Ресей империясының Құлжа сұлтандығын иеленуі өте аз уақытқа созылғанымен, ол көптеген саяси және тарихи факторларды өз ішіне қамтыды. Қазіргі уақытта Алахан сұлтанның Жетісу әскери-губернаторы генерал Г.А. Колпаковскийге қатысты тиісті шараларды қабылдап, онымен жақсы қарым-қатынасқа өткенде соғыс жағдайының орын алмауы әбден мүмкін еді деген тұжырымдар басым болып отыр. Дегенмен, Алахан сұлтанның аймақта өз саясатын реттеуге мүмкіндігі аз болды. Мемлекетінің өмір сүруі мен халқының амандығы үшін қолында ұстап отырған барлық бүлікшілерді қайтарып Ресей империясымен жақсы байланыс орнатудың өзінде де Құлжа сұлтандығы уақыт өте Қытайдың немесе Ресейдің құрбанына айналатыны анық көрініп тұрды. Себебі, бұл кезде Ресейдің Шыңжаңдағы империялық саясатына қатысты өзіндік геосаяси жобалары болды.

Әдебиет:

Алдабек Н.Ә. Тарихы талқыға толы Шыңжаң. Алматы: «Қазақ университеті», 2003. 432 б

Альманах современных русских государственных деятелей.м СПб.: Тип. Исидора Гольдберга, 1897, С. 12-14.

Ахмеджанов А. Возвращение Россией Кульджинского района Китаю. Ученые записки Алма-Атинского государственного педагогического института им. Абая. Серия общественно-политическая. Т. XIV (2). Алма-Ата, 1957. Т. XIV. 168 с.

Богоявленский Н.В. Западный Застенный Китай: Его прошлое, настоящее состояние и положение в нем русских подданных. СПб.: типография А.С.Суворина, 1906. 418 с.

Воскресенский А.Д. Дипломатическая история русско-китайского Санкт-Петербургского договора 1881 года. А.Д. Воскресенский; Ин-т Дальнего Востока РАН, Центр «Россия-Китай». М.: Памятники исторической мысли. 1995. 444 с.

Верещагин В.В. На войне в Азии и Европе. С рисунками художника В.В.Верещагина.: Верещагин В.В. М.: Книга по Требованию. 2011. 399 с.

Горшенина С. Теория “естественных границ” и завоевание Кульджи (1870–1871 гг.): автопортрет российских военно-дипломатических элит Санкт-Петербурга и

Туркестана. *Ab Imperio*. 2014. С. 102-163.

Дубровская Д.В. Судьба Синьцзяна : обретение Китаем «Новой границы» в конце XIX в. Д.В. Дубровская; Рос. акад. наук. Ин-т востоковедения. Москва: ИВ РАН. 1998. 203 с

Кадников В.С. (1911). Из истории Кульджинского вопроса. Исторический вестник. С. 893-909.

ҚРОМА (Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві)

ҚРОМА 21-к., 1-т., 9-іс, 9-21б.

ҚРОМА 21-к., 1-т., 20-іс, 17-18 бб.

ҚРОМА 39-к., 1-т., 13-іс. 1-46б.

Моисеев В.А. Из истории Илийского кризиса (заятие русскими войсками Кульджинского края в 1871 г.) Текст. В.А. Моисеев. Актуальные вопросы истории, историографии и международных отношений. Барнаул: Изд-во АлтГУ, 1996. С. 93-108.

Моисеев В.А. О некоторых причинах и последствиях политики невмешательства России в ход восстаний в Синьцзяне в 1864-1866 гг. Третьи востоковедческие чтения памяти Г. Лившица. Барнаул: Изд-во Исторический вестник, 2000. 328 с.

Моисеев В.А. Карательный поход цинских войск в Синьцзян и позиция России (70-е гг. XIX в.). Востоковедные исследования на Алтае. Вып. 3. Барнаул: Азбука. 2002. С. 100–112

Моисеев В.А. Россия и Китай в Центральной Азии (вторая половина XIX в. - 1917 г.). Барнаул: Азбука, 2003. 346 с.

Моисеев С.В. Некоторые вопросы взаимоотношений России с государством Йэйтишар и политика Великобритании (втор. пол. 60-х – пер. пол. 70-х гг. XIX в.) // Гуманитарные исследования на пороге нового тысячелетия. Барнаул: Изд-во Исторический вестник, 2001. 216 с

Моисеев, С.В. Киргизы между Россией и Йэйтишаром. 60-70-е гг. XIX в. Текст. / С.В. Моисеев // Востоковедные исследования на Алтае: сб. науч. ст. / под ред. В.А. Моисеева. Барнаул: Азбука, Вып. №3. 2002. С. 91-99.

Моисеев С.В. Взаимоотношения России и Уйгурского Государства Йэйтишар в 1864-1877 гг. / Дисс...канд...исторических наук. Барнаул: 2003 227 с.

Муқанова Г.К. Центральная Азия через призму отношений: Россия Казахстан – Китай (XVIII-XX вв). Петропавловск: Типография ИТЦ, 2001. 557 с.

Петров В.И. Мятёжное «сердце» Азии: Синьцзян : краткая история народных движений и воспоминания. В.И. Петров. Москва: Крафт, 2003 526 с.

Почкаев Р.Ю. Особенности правового положения илийского края в 1760-1860-е гг. Изв. Урал. федер. ун-та. Сер. 2: Гуманитар. науки. Т. 20. № 4 (181). 2018. С. 152-166.

Сизова А.А. Роль российской дипломатии в регулировании миграционных процессов на центральноазиатских рубежах России и Китая (вторая половина XIX в.). // Международные отношения в Центральной Азии: история и современность: Материалы международной научной конференции. Барнаул. Вып. II / под ред. А.В. Старцева. Барнаул: Азбука, 2010 326 с.

Сутеева К.А. Политика России в Илийском крае в 1871-1881 гг. / Автореф. канд. дисс. Алма-Ата, 1987.; Политика России в Илийском крае Китая в 1871-1881 годах»: монография. Алматы: изд-во «ИП Тантеева», 2012. 130 с.

Тумайкина В.В. Позиции петербургских и туркестанских властей в вопросе оказания военной помощи Китаю на начальном этапе антицинского восстания в Синьцзяне (1864-1867 гг.). Международные отношения в Центральной Азии: история и современность: Материалы международной научной конференции. Барнаул, 27-28 марта 2008 г. / под ред. И.В. Анисимовой, Ю.А. Лысенко. Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, 2008. С. 138-153

Тумайкина В. Основные направления деятельности Г.А. Колпаковского во второй половине XIX века. Актуальные вопросы истории Сибири. Седьмые научные чтения памяти профессора А.П. Бородавкина: сб. материалов науч. Конференции / отв. ред. В.А. Скубневский, Ю.М. Гончаров. Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та., 2009. С. 207-210.

References:

Aldabek N.A. Tarihy talqyfa toly Spynzhan. Almaty: «Qazaq universiteti», 2003. 432 b

Al'manakhyy sovremennogo sovremennogo iskusstva. M-SPb.: Tip. Isidor Gol'dberg, 1897. s. 12-14.

Akhmedzhanov A. Vozvrashcheniye v Kuldzinskiy rayon Rossii, Kitay // Uchenyye zapiski Alma-Atinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. Abaya. Seriya obshchestvenno-politicheskaya. T. XIV (2). Alma-Ata, 1957. T. XIV. 168 s.

Bogiavlenskiy N.V. Zapadnyy Zastennyy Kitay: yego proshloye, nastoyashcheye sostoyaniye i polucheniye ne russkikh poddannykh. SPb.: Tipografiya A.S. Suvorina, 1906. 418 v.

Voskresenskiy A.D. Diplomaticeskaya istoriya russko-kitayskogo Sankt-Peterburga 1881 goda / A.D. Voskreseniye; In-der Dal'negu Vostok RAN, Tsentr "Rossiya-Kitay". M.: Pamyatniki istoricheskoy mysli. 1995 g. 444 s.

Vereshchagin V.V. I v Yevrope, i v Azii. V.V. Vereshchagina: / Vereshchagin V.V. M.: Kniga po Trebovaniyu. 2011 g. 399 s.

Gorshenina S. Teoriya "yestestvennykh khramov" i raspada Kul'i (1870-1871): avtoportret rossiyskoy elity, diplomaty voyennoy elity Sankt-Peterburga i Turkestana. // Ab Imperio. 2014. S. 102-163.

Dubrovskaya D.V. Sud'ba Sin'tsyan: Sozdaniye tsitaty "Novaya Granitsa" na kontserte v XIX veke. / D.V. Dubrovka; Rot. Akad. Nauk. V-Vostokovedeniya. M.: IV RAN. 1998. 203 s.

Kadnikov B.S. (1911). Iz istorii Kul'dzhina Vopros: // Istoricheskiy vestnik. S. 893-909.

QROMA (Qazaqstan Respublikasynyn Ortalyq Memlekettik Arhivi)

QROMA 21-q., 1-t., 9-is,

QROMA 21-q., 1-t., 20-is 17-18 b.

QROMA 39-q., 1-t., 13-is. 2-4 b.

Moiseyev V.A. Iz istorii Iliyskogo krizisa (v proizvedeniyakh XVIII veka v Kuldzinskoy oblasti na russkom yazyke) Tekst. / VA Moiseyev // Aktual'nyye problemy istorii, istoriografii i mezhdunarodnykh otnosheniy. Barnaul: Poisk v Altayskom gosudarstvennom universitete, 1996. S. 93-108.

Moiseyev V.A. V nekotorykh stranakh i posle nedovol'stva Rossii vozvrashcheniyem v Sin'tsyan v 1864-1866 gg. // Tret'i vostokovedcheskiye chteniya pamyati G. Livshits. - Barnaul: Izd vo Istoricheskiy vestnik, 2000. 328 s.

Moiseyev V.A. Prognozirovaniye poyezdki v Sin'tszyanskoye krylo Sin'tszyana i polozheniye Rossii v 70-kh godakh XIX veka // Vostokovednyye issledovaniya na Altaye. Tom 3. - Barnaul: Azbuka. 2002 g. 100-112

Moiseyev V.A. Rossiya i Kitay v Sredney Azii (vtoraya polovina XIX v. 1917 g.). Barnaul: Azbuka, 2003. 346 s.

Moiseyev S.V. Okolo 60 let v 70-kh godakh 70-go veka v Soyedinennom Korolevstve, s sostoyaniyem Yettishara i politikoy Velikobritanii (v 1970-kh godakh) // Gumanitarnyye issledovaniya noveyshey vneshney politiki. Barnaul: Izd vo Istoricheskiy vestnik, 2001. 216 s.

Moiseyev S.V. Eto Rossiya i Yettishar. 60-70 let. XIX vek Tekst. / SV Moiseyev // Vostokovednyye issledovaniya na Altaye: sb. nauka. ul. / subd. V.A. Moisey. Barnaul:

Azbuka, Vyp. № 3. 2002 g. 91-99.

Moiseyev S.V. Vzaimodeystviye Rossii i Uygurskogo gosudarstvennogo YAztisara v 1864-1877 gg. Diski ... Kandidat ... Istoricheskaya nauka. Barnaul: 2003. 227 s.

Mukanova G.K. Tsentral'naya Aziya skvoz' prizmu otnosheniy: Rossiya - Kazakhstan - Kitay (XVIII-XX vek do nashey ery). Petropavlovsk: Tipografiya ITTS, 2001. 557 s.

Petrov V.I. Reznya "serdets" v Azii: Sin'tszyan: kriticheskaya istoriya narodnogo dvizheniya i priznatel'nost' / VII. Petrov. M. : Kraft, 2003. 526 s.

Pochekayev R.YU. Osobennosti pravovogo polozheniya Iliyskra kraya v 1760-1860-ye gg. // Izv. Ural. Fed. v muke Mnogoseriynnyy telefil'm 2: Gumanitarnyye nauki. nauchnyye yarmarki. T. 20. № 4 (181). 2018. S. 152-166.

Sizova A.A. Rol' rossiyskoy diplomatii v regulirovanii migratsionnykh protsessov v tsentral'noy Rossii i Kitaya (vtoraya polovina XIX veka). // Mezhdunarodnyye otnosheniya v Tsentral'noy Azii: istoriya i sovremennost': material mezhdunarodnoy konferentsii. Barnaul. Out. II / Sub Rev. A.V. Stareyshiny. Barnaul: Azbuka, 2010. 326 s.

Suteyeva K.A. Politika Rossii v Iliyskom kraye v 1871-1881 gg. Avtoreferat. Cand. Diss. Alma-Ata, 1987 g. ; Politika Rossii v Iliasskoy Kitaye 1871-1881 gg. : monografiya. Almaty: nauchnaya stat'ya «I.P. Tanteveva», 2012. 130 s.

Tumaykina V.V. Pozitsiya Sankt-Peterburga i Turkestanskikh gosudarstv v voyne za okkupatsiyu voyennykh nakhoditsya v samom nachale antiyadernogo vosstanovleniya v Sin'tszyane (1864-1867) // Mezhdunarodnyye otnosheniya v Tsentral'noy Azii: istoriya i sovremennost': Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Barnaul, 27-28 marta 2008 g. / subd. IV Anisimova YU.A. Lysenko. - Barnaul: Rezul'taty poiska dlya: Alta. GSN. OON, 2008. 138-153

Tumaykina V. Glavnyye osnovnyye napravleniya g. Kolpakovskiy na vtoroy polovine XIX veka // Aktual'nyye problemy Sibiri. Sed'myye nauchnyye chteniya pamyati professora A.P. Borodavkina: da materialovedeniye. Konferentsiya / konferentsiya. Izdaniye V.A. Skubnevskiy, YU.M. Gonchar. Barnaul: Rezul'taty poiska dlya: Alta. GSN. Universitet. 2009. S. 207-210.

**Мазмұны
Содержание
Contents**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мухатова О. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҮЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ (XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІ).....	5
Begalieva A., Khairullayeva V. HISTORIOGRAPHY OF THE NEW ECONOMIC POLICY IN 40-YEARS OF XX CENTURY AND AT THE BEGINNING OF XX CENTURY.....	20
Shaimerdenova M.D. EPISTOLARY CULTURE: LETTERS AND POEMS FROM THE FRONT.....	31
Абдирайымова А.С., Сарсенбаев А.Б. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕЛУ МӘСЕЛЕСІ.....	43

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Кабульдинов З.Е., Козыбаева М.М. ОРЕНБУРГСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ (КОМИССИЯ) 1734-1744 гг. ПО КОЛОНИЗАЦИИ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ: ЦЕЛИ, ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ.....	58
Бимолданова А. А. ВОЛОСТНОЙ УПРАВИТЕЛЬ И ВОЛОСТНОЙ ПИСАРЬ В АППАРАТЕ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ КОЧЕВЫХ ВОЛОСТЕЙ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.....	72
Бектанов А.А. ШЫҢЖАҢДАҒЫ XIX ғ. 70-жж. САЯСИ ДАҒДАРЫС ЖӘНЕ ҚҰЛЖА СУЛТАНДЫҒЫНЫҢ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚҰРАМЫНА КІРУІ.....	87

**ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА
В ПОТОКЕ ИСТОРИИ
IN THE STREAM OF HISTORY**

Бекназаров Р.А. АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ МҮСЫЛМАНДЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.....	102
Капаева А.Т. КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ: ЦЕЛИ, МЕТОДЫ, РЕЗУЛЬТАТЫ.....	111
Мұхитов Қабібек КАСПИЙ-ОРСК МҮНАЙ ҚҰБЫРЫНЫҢ САЛЫНУ ТАРИХЫ.....	124
Жанбосинова А.С., Қарибаев М. ВОПРОСЫ АДАПТАЦИИ РЕПАТРИАНТОВ В ПРОЕКТЕ ПРООН НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА.....	134

**ХАЛЫҚТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ
POPULATION ISSUES**

Смагулов Б., Тылахметова А. ТУЛЕНГУТЫ В ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ КАЗАХОВ (XVIII – НАЧАЛЕ XX В.).....	146
Kamaljanova T.A. IMPACT OF LABOUR MIGRATION ON THE LIVES OF “LEFT BEHIND”.....	158

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Рогожинский А.Е., Железняков Б.А. КЛЕЙМА И ТАМГИ НА ДВУХ СЕРЕБРЯНЫХ СОСУДАХ ИЗ ДОЛИНЫ ШУ И МОНГОЛИИ.....	167
Novozhenov V.A., Sydykov A.Zh. BRONZE AGE TRANSEURASIAN COMMUNICATIONS.....	184
Қартаева Т. МАҢҒЫСТАУ, ҮСТІРТ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ГИДРОТЕХНИКАЛЫҚ БІЛІМІ.....	206
Шашаев Ә. Қ., Тәлім А.Т. ҚАРАҚАЛПАҚТАРДЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ-НЕКЕЛІК ҚАТЫНАСТАРЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАР.....	223